

BENCSEK ELVIRA

Szent Gellért példái a kézművesség köréből

Szent Gellért korának nagy teológusa volt. Művében, a *Deliberatióban* a Nabukodonozor által tűzpróba alá vetett fiúk himnuszát kezdi el elemezni, de csak néhány sorig jut el. A mű valójában teológiai fejtegetés biblikus idézetek sorozatával, melyben gyakran utal saját korára, a társadalomra, a gazdasági életre stb.

Részletesen a kézművesség köréből vett példáit szeretném bemutatni. Előljáróban néhány szót kell szólni az e munkálatokat végző szolgálonépekről.

A XI–XII. században a minden munkára kötelezhető szolgák mellett új társadalmi csoportot alkotnak azok, akik meghatározott szolgálatokkal voltak terhelve. Rendszerint egyazon faluban éltek, s olykor szolgálatuk a falu elnevezésében is tükröződött. A szolgálat mellett nekik kellett megtermelniük a fenntartásukhoz szükséges dolgokat. Elsősorban a királyi udvar számára dolgozó iparosok – főleg az ötvösök – szakadtak el az agrártevékenységtől.¹

Szent Gellért a bibliai Jób sorsára utalva ír az ötvösmunkáról. Miszerint Jóbót értelmetlenül érte a balsors, azért bűnhődött, hogy nemezebbé váljék „amiképpen az arany is értékebbé lesz, minél tovább tisztítják a tűzben.”² A pénz, az ékszerek, a templom felszereléséhez szükséges edények, keresztek, gyertyatartók, füstölők készítésére Magyarországon is egyre több ötvösműhely alakult a királyi udvarok és a püspöki székhelyek mellett. Ötvösségünk a legmagasabb szintű keleti hagyományokat folytatta. Hamarosan azonban a keresztény ötvösművészet hatása figyelhető meg. Ez egyrészt szláv közvetítéssel jutott el hozzánk, másrészt valószínűleg Gizellával jöttek Regensburgból a legmagasabb udvari igényeket kielégítő mesterek.

István király törvénye és a kor gyakorlatának megfelelően templomi felszerelésről a kegyúr, misekönyvekről a püspök gondoskodott.

¹ Heckenast: *Fejedelmi szolgálonépek*. 69. p.

² Karácsonyi B.–Szegfű L.: *Deliberatio* 599. p.

Gellért írja, hogy a egyház nem elégszik meg kevés ékességgel, hanem szimbolikusan még a csillagokkal, mindenféle drágakövekkel, a Nappal és a Holddal is iparkodik felékesíteni magát, ezeket viselni szüntelenül.³ Szt. Gellért művében több példát is találhatunk a templomi felszerelésekről.

A gyertyatartó a Szentlélek jelképe – Gellért szerint – és „belőle ágak, bimbók, virágkelyhek és liliomok ágaznak ki”.⁴ Egy bibliai idézetben pedig így ír a kehelyről: „mindenki a maga osztályrészeként, mint valami kehelyből, el fogja nyerni méltó büntetését.”⁵

Szintén biblikus hatásra egy lámpaoszlopot említ, amely hét mandula alakú kehelyből állt és hét mécses volt a tetején.

István királlyal versengve vett részt a templomok felszerelésében Gizella királyné is. „A királyné keresztekéről, táblaképekről és ékességekről gondoskodott.” – írja a Krónika.⁶

A templombelső művészi kiképzéséről alig tudunk valamit, mivel a XI. században épült templomok nagy része elpusztult. Valószínűleg nemcsak faragott kövekkel, hanem freskókkal és kárpitokkal is díszítették.

Gellért ugyancsak egy bibliai idézetben írja, hogy a templom kárpítja két részre hasadt a tetejétől az aljáig, de feltételezhető, hogy e hasonlatnak valós korabeli párhuzama lehetett.

A templomi szertartáshoz tartozik az olaj, amit Gellért a Szentháromság keretének tart, de illatos olajat is említ, tehát valószínű, hogy nemcsak az allegóriákban szerepelt, és nemcsak a templomban használták az olajat. Visszatérve az ötvösökre, a templomi kegytárgyak mellett pénzeket, ékszereket is készítettek.

Magyarországon a pénzverés már István király idejében megindult. Első pénzei bajor pénzverők irányításával készülhettek, később azonban a hazai kálizoké lehetett a vezető szerep, míg a pénz tényleges kiverésében a magyar vasverőkre és a szláv kovácsokra hárult a munka

³ Karácsonyi B.–Szegefű L.: *Deliberatio* 389. p.

⁴ Uo. 653. p.

⁵ Uo. 603. p.

⁶ Thuróczy: A magyarok krónikája 108. p.

nagy része. István vám és adó gyanánt szolgáló aprópénzt, féldénárt (obulust) veretett, ez finomság tekintetében akkor színezüstnek számított. Ez mellett más ércpénz is forgalomban volt és a bizánci aranyat is használták. Szent Gellért így ír a pénzről: „hitvány foglalatban olykor a legértékesebb drágakő rejtőzik és ócska zsákban is őriznek színezüst, sőt színarany pénzeket.”⁷ Itt utal arra, hogy nem a külső, a pompa számít, hanem a belső lelki értékek.

Magáról a vagyonról az a véleménye, hogy az emberek használatára van, de elítéli azokat, akik csak pénzért, hivatalért hízelegnek a királynak, ahelyett, hogy életvitelükkel, cselekedeteikkel Isten igéjét hirdetnék.

A drágakő a foglalatban pedig az ékszerkészítésre utal. Gellért művében tizenkét drágakőfajtát sorol fel, ezeket első hasonlatában Jézus Krisztusra vonatkoztatja, másodikként pedig a katolikus egyházra. Többször írja, hogy az urak drágakövekkel felékesített ruhákban járnak. Hogy ő maga, bár püspök volt, nemigen használt ilyen ékességeket, sőt aszkéta mivoltából eredően biztosan nem, az bizonyíthatja, hogy számos drágakő ismertetőjegyeit sorolva azt írja „úgy mondják”, „azt beszélik róla”, „úgy hírlík” stb. Tehát saját birtokában aligha lehettek ilyenek.

Az ötvösök készítette ékköveket és a pénzeket ruhadíszként is használták. A Balkánon a női népviselet közismert díszé a nyakban vagy mellen hordott érmefüzér és ez elterjedt a finnugor népek körében is. Régészeti leletek igazolják a pénz ruhadíszként, sőt lószerszámok ékesítésére szolgáló használatát. Többnyire átfúrt formában kerültek az érmék a sírba. A pénz útravalóul, úgynevezett Charon-pénzként való adása csak később alakult ki. Gellért jelképes értelmezésében az Írás páratlan ékkövekből készült díszbe volt öltöztetve és említ legdrágább ékkövekkel dekorált ruhát is. Az ötvösök készítették a király és főurak számára az arany és ezüst edényeket is. A tárolóedényeket viszont a gerencsérnek nevezett fazekasok, a kíséret fatálait pedig az esztergárok csinálták.

⁷ Karácsonyi B.–Szegfű L.: *Deliberatio* 523. p.

Gellért egy bibliai hasonlatában a pokol edényeiről ír és utal Gedeonra, aki kifacsarta a gyapjúkból a harmatot a földre és a csészébe. „És a harmattal teli csésze azok szívét jelképezi, akik bőven vannak áldva.”⁸ Egy másik bekezdésben a csésze azt a mosdótálat jelképezi, amelyben Jézus megmosta a tanítványok lábát. Ez az edények mellett a fürdésre is utal. Erről külön is ír Gellért: siet az írással, mert a jámbor testvérek várják a fürdönél, amely persze már nem mosdótál méretű lehetett.⁹

Szent Gellért művében tehát sok kifejezést találunk az ötvösmunkával kapcsolatban.

Esztergomban a királyi pénzverők faluja Kovácsi. Egy itteni ásatás arra is mutat, hogy az egyik templom építése előtt, a X. században e helyen olvasztókemence működött, amelyben az ötvös késő avar hagyományokat követő öntéstechnikával dolgozott. Szent Gellért szerint a kemence tüzes és felszított építmény. Arra a bibliai történetre utalva említi, amelyben Nabukodonozor a bálványimádást megtagadó gyermekeket tűzpróba alá veti. Valamint különböző jelzőkkel látja el a kemencét: lobogó tűzű, pokoli tűzzel előkészített, lángoló tűzű.

Maga a tűz is sokat foglalkoztatta Gellértet. Egy hasonlata szerint a tűz nem más, mint általános ellenség és az ördögben támasztott tűz maga a tüzes kárhozat. „És a Sátán akkor válik hamuvá, amikor nem lesz más, mint pokoli hamu, tűz és kátrány, hogy gyötörje azokat, akiket a maga pártjára vont, hiszen a tűzből és fából hamu lesz” – olvashatjuk a *Deliberatióban*.¹⁰

Az ipari tevékenységek közül a legnagyobb szerepű a vasművesség. A vaskfeldolgozásnak az ugor korig visszanyúló hagyományai vannak (vas, verő, üllő, fogó, fúvó szavaink bizonyítják ezt). A letelepedés után Magyarországon is kialakul a vaskohászat, legjelentősebben a Sajó középső vidékén, a borsodgömöri hegyekben. Az Árpád-korban minden várnak dolgozott egy-egy kovács falu (Kovácsi), amelyben a fegyverzethez, lószerszámokhoz és az ekéhez szükséges tárgyakat készítettek.

⁸ Karácsonyi B.–Szegeő L.: *Deliberatio* 465. p.

⁹ Uo. 571. p.

¹⁰ Uo. 363. p.

A kiolvasztott vas feldolgozása és kovácsolása már önálló művet, nincs szorosan helyhez kötve. A kovácsolást a kazár-magyar tárkányok és vasverők mellett főként a szláv kovácsok végezték. Gellért szerint a vasnál nincs erősebb a fémek között és egy hasonlatában az apostolok hitével azonosítja. A kovácsolásra utal a következő idézet: „A szikrákat sziklából csiholják úgy, hogy vassal ráütnek.”¹¹ A tűzszerszámokat a tarsolyban tartották, Gellért maga is ismerte a tűzcsiholás technikáját és használta is a tűzszerszámokat. A kovácsok fontos eszköze a kalapács, Gellért kősziklákat szétzúzó kalapácsról ír.

A szurkot egyrészt jelzőként használja (szurokfekete felhő), másrészt a szurok jelképezi mindazt a földi cselekedetet, amely a múlandó élet sarához tapad. „Nincs mocskosabb a szuroknál, amely – az Ige szerint – beszenyyezi azt, aki hozzáért.”¹²

A vasművesség mellett néhány szót szólnék a bányászatról. Magyarországon az arany- és ezüsbányászat mellett a sóbányászat volt jelentős. A só értékmérő és adó is lehetett egyaránt. A sókitermelés, a nemesfém-bányászat királyi regálé volt. Gellért szép költői hasonlatában írja, hogy a földből aranyat nyernek, valamint többször említést tesz földbe ázott vagy földbe rejtett kincsekről. Szintén a bányaműveléssel kapcsolatban utal arra, hogy az uralkodó az ellene fordulókat azonnal bányamunkára kényszerítené.

A honfoglalás előtt a magyarság műveltségének már kétségtelenül szerves része volt a kenderfeldolgozás: ismerték az erős rostú növényt, de elsősorban nem vászonszövésre használták még, hanem a gazdasághoz szükséges kötelek, zsinegek, s valószínűleg a ruházatuk járulékos elemeinek (öv, zsinór) előállítására. Gellért biblikus magyarázatában három szálból sodrott zsinórról ír, ami nem szakad el egyhamar. A zsinórban pedig jelképesen az egyház hite, a reménység, a szeretet fonódik össze. A megtelepedés a magyarság életformájában is jelentős változást idézett elő. Az itt talált népek földművelők voltak intenzív lenkultúrával. A magyarok a szláv népek hatására kendermegmunká-

¹¹ Karácsonyi B.–Szegfű L.: *Deliberatio* 235. p.

¹² Uo. 541. p.

lási technikájukat módosították, fejlesztették. Az április közepén vetett kender július végére ért be. A kendert kézzel nyúvik, majd kévékben szárítják. Nyár végén a kévéket két hétig áztatják, majd szárítják, tapossal puhítják, majd tilón törik. A rost fésülés után fonásra és szövésre alkalmas.

A fonás, szövés női munka, elsősorban a téli hónapokban végezték. A gazdasági eszközök (kötél, madzag) mellett a ruházat, a lakás, a háztartás terén is egyre fontosabb szerepet kapott. A legrosszabb minőséget is felhasználták és jellemző a rostanyag minőségi osztályokba sorolása. Gellért panasolja, hogy milyen rossz prédikálni olyanoknak, akik nem hallgatják meg és ezzel kapcsolatban említi a kötelet, ill. a fonást: „S nem mindenkinek kötelessége, hogy a legfinomabb szálból hosszú mentőkötélet vessen azok elé, kik erre méltatlanok.”¹³

A köznép ruhája elsősorban bőrből, vászonból készült. Emellett fontos szerepet játszott a gyapjú és a nemez is. A legenda szerint Gellért is gyapjút használt öltözködni, ezért személyes tapasztalat is sugallta következő hasonlatát: „Mert mint a ruhát, úgy eszi meg őket a féreg, és mint a gyapjút, úgy rágja szét őket a moly.”¹⁴

Egy másik jelképében pedig arról ír, hogy a gyapjúból szövetet nyerünk és ebbe öltözik az egyház a jegyessel való találkozásra készülődve.

Az erdővidéki hódász, hölgyész, daróc által beadott bőroket a hazai szűcsök dolgozták fel. Sarunak, cipőnek, övnek pedig a tímárok készítették ki. A köznép körében a bőr kikészítése a férfiakra hárult. A köznéppel szemben a király és a főurak külföldről behozott kelmékben, elsősorban bizánci selyemben jártak. Ezeket a ruhákat az udvari szabók varrták. Gellért a főurakat bírálja, hogy hiába járnak pompás palástokba és köntösökbe, azok alatt sokszor undokság és ocsmányság rejtőzik. Elítéli a főpapok és főurak hízélgését a királynak.

A szárdeszi kövel kapcsolatban színét Krisztus vérral áztatott ruhájához hasonlítja, valamint arról ír, hogy Krisztust bíborköpenyben ábrázolják a kínszenvedéskor.

¹³ Karácsonyi B.-Szegfű L.: *Deliberatio* 583. p.

¹⁴ Uo. 587. p.

A ruhákat sokszor hímzéssel díszítették. A ruhák és az egyházi terítők hímzéséről a királyné gondoskodott. Valószínű, hogy a királynéi udvar mellett, Veszprémben kialakult egy varró- és hímzőműhely is.

Gellért oltárterítőről és lepelről tesz említést. Azt mondja, nézzünk a lepel mögé, ne csak a látható, hanem a láthatatlan dolgokra tekintsünk, valamint sokszor az igazságot is sűrű fátyol és kettős lepel borítja. Nem könnyű tehát az igazság feltárása – Gellért szerint¹⁵

Elmondhatjuk tehát összefoglalóan, hogy Gellért jól ismerte korának kézműves gyakorlatát, jelképes szentírás értelemezésébe számtalan hasonlatot, példát innen merít. Azt persze figyelembe kell venni, hogy ő biblíamagyarázatot ír, így pontos, precíz leírását egy-egy szakterületnek hiába is várnánk tőle. De azzal, hogy megemlíti – akárcsak misztikus hasonlataiban is – ezeket, fontos adalékokat szolgáltat e forrásokban szegény kor hiteles megismeréséhez.

Felhasznált irodalom

Györffy György: *István király és műve*. Bp., 1997, Gondolat.

Heckenast Gusztáv: *Fejedelmi szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Bp., 1970.

Karácsonyi Béla–Szegfű László (ford.): *Gellértnek, a marosi egyház püspökének elmélkedése a három fiú himnuszáról a tudós Isingrimushoz*. Kézirat.

Kristó Gyula: *A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig)*. Szeged, 1994.

Szolnoky László: *Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kendermegmunkálás*.

Bp., 1972.

Thuróczy János: *A magyarok krónikája* (ford.: Horváth János). Bp., 1978, Magyar Helikon.

¹⁵ Karácsonyi B.–Szegfű L.: *Deliberatio* 499. p.